

TARİXİ MAHNILAR - ŞİFAHİ ƏNƏNƏLLİ MUSİQİDƏ VƏ BƏSTƏKAR YARADICILIĞINDA

Nailə MİRMƏMMƏDLİ

Azərbaycan ənənəvi musiqisində xalqın həyatını və parlaq musiqi istedadını əks etdirən çox zəngin mahnı janrları formalaşmışdır. Azərbaycan xalq mahnıları janrı xüsusiyyətlərinə görə seçilərək xalq məişətinin müxtəlif cəhətlərini, onun tarixini, dünyagörüşünü əks etdirir. Xalq mahnılarının janrı təsnifatında: zəhmət, ənənəvi-mərasim, məişət, tarixi, sosial etiraz, azadlıq hərəkatı və xalq üsyanı və s. mövzularla bağlı mahnılar mövcuddur. Bütün bu mahnı növləri öz məzmununa görə çox zəngindir.

Xalq mahnısı (eləcə də şifahi ənənəli musiqi irsi - muğamlar, aşiq havaları, xalq musiqisi) XX əsrin

əvvəllərində Azərbaycanda formalaşan bəstəkar yaradıcılığı üçün bünövrə olmuşdur. Bunu dahi bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəylinin yaradıcılığı timsalında aydın görürük. Ü.Hacıbəyli öz əsərlərində xalq mahnılarından geniş istifadə etməklə, onları işləməklə yanaşı, həmçinin xalq mahnılarının janrı xüsusiyyətlərindən və melodik-intonasiya quruluşundan bəhrələnərək, yeni əsərlər yaratmışdır. Ü.Hacıbəylinin yaradıcılıq ənənələrini ondan sonrakı nəsillər bəstəkarlar da davam etdirmişdir.

Eyni zamanda, Üzeyir Hacıbəyli gənc bəstəkarlar xalq mahnısından geniş surətdə istifadə etməyə

çağırıldı. O yazdı: "El mahnılarımız bizim musiqi sərətimiz və musiqi mənbəyimizdir. Fəqət biz hələ bu sərvət və mənbədən layiqincə istifadə edə bilməmişik..." (1, s.201). O, xalq mahnılarının gələcək nəsilə ötürülməsinə böyük ehtiyac olduğunu qeyd edərək, onların musiqi təhsilində, musiqi yaradıcılığı və elmində mühüm əhəmiyyətini açıqlamış və öz yaradıcılığında bunun bariz nümunəsini göstərmişdir.

Xalq mahnı janrlarına əsaslanan bəstəkarların mahnı yaradıcılığında yeni cəhətlər özünü göstərir. Məsələn, əmək mahnıları laylay, uşaq mahnıları, lirik mahnılar, tarixi mahnılar bəstəkar əsərlərində də rast gəlinir, onlar oxşar və fərqli xüsusiyyətlərə malikdir (tematika, musiqi dili və s.) ki, bunların araşdırılması məqsədilə bu mövzuya müraicət etmişik.

Xalq mahnılarının müəllifi məlum olmasa da, onların əsas üslub xüsusiyyətləri bəstəkar yaradıcılığında, müəllif əsərlərində özünü göstərir. Məsələn, laylayın, əmək mahnısının, lirik mahnıların və s. xalq və bəstəkar yaradıcılığında ümumi üslub xüsusiyyətlərini qeyd edə bilirik, eyni zamanda, bəstəkar mahnılarında müəllif dəst-xətti, dövrün tələbləri ilə bağlı cəhətlər - tematika, musiqi quruluşu və s. üzə çıxır. Xalq mahnısından fərqli olaraq, bəstəkar yaradıcılığında yeni mahnı janrları da meydana çıxmışdır - vətənpərvərlik mahnıları, himnlər, marşlar, həmçinin, vətənin tərənnümü ilə bağlı mahnılar və s. Ümumiyyətlə, mövzu və janr baxımından xalq və bəstəkar mahnı yaradıcılığında ümumi və yeni cəhətlər özünü göstərir.

Onu da deyək ki, Azərbaycan musiqişünaslığında xalq mahnılarının - janr, musiqi xüsusiyyətləri baxımından - lad, melodika, quruluş xüsusiyyətləri və s. baxımından öyrənilməsi ilə bağlı tədqiqatlar mövcuddur (Üzeyir Hacıbəyliyə başlayaraq, Məmmədsaleh İsmayilovun, Rəuf İsmayilzadənin, Əfruzə Məmmədovanın, Tahirə Kərimovanın və başqalarının əsərləri bu qəbildəndir). Ayrı-ayrı bəstəkarların mahnılarına həsr olunmuş tədqiqatlar da aparılmışdır (İmruz Əfəndiyeva, Ceyran Mahmudova və b.). Lakin janr-üslub baxımından xalq və bəstəkar mahnıların qarşılıqlı müqayisəli surətdə öyrənilməyib. Bunu nəzərə alaraq, biz bu məqalədə tarixi mahnıların ənənəvi musiqidə və bəstəkar yaradıcılığında janr xüsusiyyətlərinə nəzər salırıq.

Azərbaycan ənənəvi musiqi irsində tarixi mahnılar bilavasitə tarixi hadisələrin təsiri altında yaranaraq, ictimai-siyasi həyatın əsas cəhətlərini özündə əks etdirir. Qədim dövrdən yadelli işğallardan əziyyət çəkən Azərbaycan xalqının həyatı tarixi mahnılarda öz təcəssümünü tapmışdır. Bu kimi mahnıların böyük bir hissəsi öz mövzularına görə milli-azadlıq hərəkatı, sosial-ətiraz, kəndli və xalq üsyanı məzmununu özündə cəmləşdirir və Koroğlu, Qaçaq Nəbi, Qatir Məmməd, Səttarxan və başqa xalq qəhrəmanlarının adı ilə bağlıdır. Bu mahnılar aşığıların və xanəndələrin repertuarında kök salaraq, xalq arasında çox sevilmiş və dillər əzbərinə çevrilmişdir. Tarixi mahnıların yaranmasını onların məzmunundan təyin edərək, konkret bir dövrə bağlamaq mümkündür. Bu baxımdan tarixi mahnıların inkişaf mərhələlərində xalq qəhrəmanı Koroğlunun və

ya Qaçaq Nəbinin - qaçaqçılıq hərəkatının digər qəhrəmanlarının adı ilə bağlı mahnıların tarixi mahnı janrının mərhələləri kimi göstərmək olar. Bununla yanaşı, tarixi mahnıların meydana gəlməsi inqilablar və müharibə dövrləri ilə bağlı olmuşdur. Bu baxımdan ənənəvi musiqidə XX əsrin əvvəllərində, I dünya müharibəsi, İran inqilabı, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Mustafa Kamal Paşanın, Səttarxanın adı ilə, eləcə də Türkcülük ideyalarını əks etdirən "Mən bir türkmən", "Salonik marşı" və s. nümunələrin yaranmasını qeyd etməliyik. Tarixi mənbələrdə Xalq Cümhuriyyəti dövründə Azərbaycan milli ordusunun hissələrində oxunan hərbi mahnı-marşların da geniş yayılması haqda məlumatlara rast gəlirik. Bununla belə, deməliyik ki, tarixi mahnıların inkişafı bəstəkar yaradıcılığında daha geniş vüsət kəsb etmişdir.

Azərbaycan bəstəkarlarının mahnı yaradıcılığının tədqiqatçısı, musiqişünas-alim İmruz Əfəndiyeva özünün "Azərbaycan sovet mahnısı" monoqrafiyasında qeyd edir ki, bəstəkar yaradıcılığında mahnıların meydana gəlməsində tarixi şərait böyük rol oynamış, mövzular həyatın tələbindən yaranmışdır. 1920-1930-cu illərdə Azərbaycan bəstəkarlarının mahnı yaradıcılığında mövzulara görə fərqlənən bir neçə qrup mahnılar formalaşmışdır: 1) hərbi-vətənpərvərlik mahnıları, müdafiə mahnıları (orduya həsr olunmuş mahnılar), mahnı-marşlar; 2) əmək və yeni həyat, yeni insanlar haqqında mahnılar; 3) vətən haqqında mahnılar, mahnı-himnlər; 4) lirik mahnılar; 5) uşaq mahnıları (2, s.20). Bunların janr kökləri xalq mahnılarına, bununla belə bir sıra yeni mövzuların, janrların yarandığını da müşahidə edirik. Bütün bu mövzular mahnılara Ü.Hacıbəylinin başlayaraq, bəstəkarlarımızın yaradıcılığında rast gəlirik.

Xüsusilə Ü.Hacıbəylinin yaradıcılığında tarixi mahnılar yeni məzmun və xüsusiyyətlər kəsb etmiş, vətənpərvərlik mövzusunda mahnılar meydana gəlmişdir. Bu mövzuya həsr olunmuş mahnılar marş və himn janrlarının xüsusiyyətlərini özündə birləşdiriyinə görə bunları çox zaman mahnı-marş və ya mahnı-himn adlandırırlar. Bu mahnıların əsasən Azərbaycanda baş verən müəyyən ictimai-siyasi hadisələrlə bağlı tarixi dövrlərdə yaranmışdır. 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə Ü.Hacıbəylinin mahnı yaradıcılığının ilk nümunələri olan vətənpərvərlik mövzusunda mahnı, marş və himn nümunələri meydana gəlmişdir. "Milli marş", "Azərbaycan", "Çırpınırdın Qara dəniz" buna gözəl misaldır.

1920-ci illərin sonu və 1930-cu illərin əvvəllərində Azərbaycan sovet kütləvi mahnılarının ilk nümunələri yarandı. O dövrdə yeni həyat tərzi yeni mahnılar tələb edirdi. Çox vaxt xalq mahnılarının sözlərini müasir həyata uyğunlaşdıraraq oxuyurdular. Bu dövrdə Ü.Hacıbəyli "Komsomolçu qız", "Süvari mahnısı", "Qızıl əsgər marşı" və s. mahnıların bəstələmişdir ki, bunlar xalq arasında məşhurlaşmışdır. Ü.Hacıbəyli uşaqlar üçün də vətənpərvərlik ruhlu, vətəni tərənnüm edən

mahnı - "Pilotlar" mahnısını yaratmışdır ki, bu da gənc nəslin vətənpərvərlik hissələrinin tərbiyəsində böyük rol oynamışdır. Vətənpərvərlik mahnılarından S.Rüstəmovun "Sərhəddilər mahnısı"nı, T.Quliyevin və Niyazinin "Müdafiə marşı"nı göstərmək olar. Bütün bu mahnıların əsasən marş janrında yazılmışdır.

Üzeyir Hacıbəylinin yaradıcılığında mahnı janrına aid yeni nümunələr 1941-1945-ci illərə - Böyük Vətən müharibəsi dövrünə aiddir. "Vətən ordusu", "Yaxşı yol", "Ananın oğluna nəsihəti", "Şəfqət bacısı", "Döyüşçülər marşı" və s. bu dövrdə meydana gəlmiş vətənpərvərlik ruhlu mahnılardır.

Ümumiyyətlə, mahnı yaradıcılığı sahəsində bu dövrün aparıcı mövzusu vətənpərvərlik mövzusu olmuşdur. Mübarizəyə çağırış, qələbəyə inam əks etdirən mahnılar bu dövrdə çox qrup inkişaf dövrü keçirmişdir. Ü.Hacıbəylinin müharibə illərində bəstələdiyi mahnılar bir mövzu - qəhrəmani-vətənpərvərlik mövzusu ətrafında birləşsə də, janr baxımından onlar çox rəngarəngdir. Bu baxımdan müharibə dövrünün mahnılarına nəzər salsaq, görürük ki, burada əvvəlki dövrlərdə də mahnı yaradıcılığı üçün səciyyəvi olan mövzular birinci sırada durur: yüksək

ƏDƏBİYYAT

1. Hacıbəyli Ü.Ə. Seçilmiş əsərləri. B.: 1985. 654 s.
2. Эфендиева И.М. Азербайджанская советская песня. Б.: 1981. 150 с.

Исторические песни – в традиционной музыке и композиторском творчестве

Автор дает краткую характеристику жанровых особенностей азербайджанских народных песен и рассматривает их влияние на авторские песни. В тезисах отмечается, что аналогичным народно-песенным жанрам, в XX веке в композиторском творчестве возникли новые разновидности исторических песен – патриотические песни, марши, гимны и т.д.

Historical songs - in traditional music and composer's creativity

The author gives a brief description of genre features of Azerbaijani folk songs and considers their influence on author's songs. In the theses it is noted that similar folk-song genres, in the 20th century, new varieties of historical songs appeared in composer's creativity - patriotic songs, marches, hymns, etc.